
ЖИХАРЕВА Л. В.,
аспірант,
ТНУ ім. В.І.Вернадського,
м. Сімферополь

ВПЛИВ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ НА РОЗВИТОК ПСИХІКИ ДИТИНИ У ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ПІДХОДАХ

*В статті приводиться теоретико-методологічний аналіз
отечественных и зарубежных глубинноориентированных
исследований посвященных проблеме детско-родительского
взаимодействия. Ключевые слова: детско-родительские
отношения, привязанность, дошкольный возраст.*

*У статті наводиться теоретико-методологічний аналіз
вітчизняних і зарубіжних глибокоорієнтованих досліджень
присвячених проблемі дитячо-батьківської взаємодії. Ключові
слова: дитячо-батьківські стосунки, прихильність, дошкільний
вік.*

*The article provides a theoretical and methodological analysis of
domestic and foreign glubinnoorientirovannyh research on the problem
of child-parent interaction. Keywords: child-parent relationship, pre-
school age, attachment*

Постановка проблеми. Проблема дитячо-батьківських стосунків залишається незмінно гострою протягом всього розвитку психологічної науки і практики. Зростання інтересу до проблем дитячо-батьківських стосунків у сучасній Українській державі обумовлений новими соціальними, культурними та економічними умовами життя. У зв'язку з цим, актуальність даного дослідження визначається необхідністю психологічного вивчення дитячо-батьківських стосунків у сучасних умовах розвитку психіки дитини.

Проблема дитячо-батьківських стосунків: їх становлення, впливу на

процес психічного розвитку дитини, не нова. У вітчизняній психології дослідженням проблеми дитинства і стосунків дитини з батьками присвячені концептуальні положення культурно - історичної теорії розвитку Л.С.Виготського, А. Р. Лурія, теорії діяльності Л.І.Божович, П. Я. Гальперіна, А.В.Запорожця, А.Н.Леонтьєва, М. І. Лісіна, С. Л. Рубінштейна, Д.Б.Ельконіна та ін.

Традиційно дослідженням несвідомих аспектів дитячо-батьківських стосунків займалися представники глибинної психології, серед них: класики глибинної психології: З. Фрейд, А. Адлер, К. Г. Юнг, представники його-пси-

© Жихарева Л. В., 2012

хології: Г. Гартман, Е. Глоувер, М. Мадлер, А. Фрейд, Р. Шпитц, Е. Еріксон та теорії об'єктних відносин: С. Айзекс, Д.В.Віннікот, М. Кляйн, Дж. Рів'єр, В. Файрберн, П. Хайманн, теорії прихильності: Д.Боулбі, М.Ейнсворт.

Використовуючи ідеї класиків вітчизняної та глибинної психології, з урахуванням особливостей сучасних умов дитячого розвитку, в даній статті здійснюється спроба комплексного підходу до вивчення зв'язку дитина-дорослий у дошкільному віці.

Метою статті є здійснення теоретико-методологічного аналізу вітчизняних та зарубіжних підходів до вивчення дитячо-батьківської взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Згідно культурно-історичної теорії розвитку та діяльнісного підходу, психічний і особистісний розвиток у дошкільному дитинстві є результатом цілеспрямованого, своєчасно розпочатого, послідовного, систематичного і правильно організованого виховання і навчання дитини. Дитина у співпраці з дорослим привласнює всі задані культурою суспільства зразки поведінки і способи пізнання. Ця соціалізація індивіда в співпраці з дорослим, в спілкуванні з ним виникає спочатку як колективна інтерпсихічна категорія розвитку [6,8]. Колективна форма стає формою поведінки окремо взятого індивіда, основним способом його поведінки і мислення. Звідси випливає, що людина як особистість є продуктом спілкування та пізнання зумовленими конкретно-історичними умовами життя, вона є продуктом породжує його системи, тобто тієї спільності, до якої людина належить як індивід і як особистість. І тільки згодом соціалізація виявляється як інтрапсихічна індивідуальна функція, тобто функція поведінки самої дитини і даний перехід обумовлений механізмом інтеріоризації.

Специфічний соціальний простір, що створюється дорослим для розвитку дитячої особистості Л. С. Виготський назвав соціальною ситуацією розвитку. Він визначається системою

соціальних умов, які дорослий організовує при взаємодії з дитиною [3].

А. Н. Леонтьєв, визначаючи соціальну ситуацію розвитку, запропонував характеризувати базове відношення між дитиною та її оточенням через діяльність. Психічний розвиток дитини здійснюється в процесі закономірної зміни різних типів провідної діяльності і кожному такому типу відповідають свої психічні новоутворення і свої особливості особистості.

Провідна діяльність характеризується тим, що в ній перебудовуються основні психічні процеси і відбуваються зміни психологічних особливостей особистості на даній стадії її розвитку. Зміст і форма провідної діяльності залежать від конкретно-історичних умов, в яких формується дитина. Зміна її типів готується тривало і пов'язана з виникненням нових мотивів, які спонукають дитину до зміни положення, займаного їм у системі відносин з іншими людьми.

При засвоєнні вироблених в соціумі засобів дій з предметами і відбувається формування дитини як члена суспільства. А.Н. Леонтьєв писав: «...біологічно успадковані властивості становлять у людини лише одну з умов формування її психічних функцій і здібностей, умову, яка, звичайно, відіграє важливу роль ... Інша умова - це оточуючий людину світ предметів і явищ, створений незліченними поколіннями людей в їхній праці і боротьбі. Цей світ і несе людині істинно людське» [6, с.207]. Але предметний світ сам по собі не в змозі викликати у маленької дитини таку активність, яка сприяла б його відтворенню хоча б у формі елементарних способів дій з предметами побуту тощо, головна роль тут відводиться практичному і мовному спілкуванню дитини з оточуючими дорослими.

Потреба в спілкуванні формується на основі вроджених органічних потреб і потреб в нових враженнях [5]. Близький дорослий, задовольняючи потреби дитини, ставиться до неї як

до партнера зі спілкування, тим самим задає «зону найближчого розвитку» дитини: «Якщо близький дорослий обмежиться тим, що стане тільки годувати і переполювати малюка, то останній довго може залишатися у своєму початковому стані заглибленості, дрімоті й відчуженості від усього того, що відбувається» [5, с. 14].

М.И.Лисина і її співробітники [5] вважають, що в дитячому віці виникають перші емоційні зв'язки дорослого і дитини, що стало протиставленням положенню Л.С.Виготського про психічну спільність дитини з дорослим - «прами». Діяльність і ставлення дорослого задає зону найближчого розвитку і формує первісну модель ставлення дитини до світу [4]. Ця модель є відображенням та власним ставленням до того положення, яке дитина займає в доступному йому соціумі.

Угорський психоаналітик Ш.Ференці вказував на потенційно травматичний характер провалу дорослих у розумінні смислів психологічного світу дитини, попереджаючи про ризик, пов'язаний з недостатньою чутливістю з боку первинних об'єктів дитини [7]. Зосередженість на якості турботи характерна для більшості психоаналітичних традицій з часів Ференці, але мабуть особливу роль вона набула в роботах Р. Спітца і Анни Фрейд, Е.Еріксона та Д. Виннікотта.

Прихильники теорії об'єктних відносин (М. Малер, Д. Віннікот та ін.) вважають, що тривала розлука з матір'ю в період раннього дитинства може сприяти виникненню у більш пізньому віці особисті розлади. Досить хороша мати, дбаючи, формує у дитини почуття безпеки, довіри до світу і віддзеркалюючи її емоційний стан сприяє розвитку її істинної самостійності [2]. «Досить хороша мати - це така мати, яка активно пристосовується до потреб немовляти і активне пристосування якої зменшується по мірі зростання здатності немовляти переносити фрустрацію» [2, с. 385].

Це положення перекликається з положеннями теорії прихильності запропонованої Дж. Боулбі. Згідно автору, прихильність - це вроджена інстинктивна система реакцій і головний мотиватор поведінки людей. До віку семи-восьми місяців на основі зворотного зв'язку, немовля розвиває сильну емоційно забарвлену прихильність до матері. При цьому «прихильність розуміється як будь-яка форма поведінки, яка призводить у результаті до того що людина домагається або зберігає близькість до якого-небудь переважного до неї індивіда» [1 с.61].

До кінця першого року життя прихильність дитини фіксується на конкретній людині і в результаті інтеріоризації відносин з нею складається робоча модель. Робоча модель - центральне поняття теорії прихильності, яке передбачає глибинну структуру самосвідомості або відношення. Робоча модель не усвідомлюється індивідом, але крізь неї сприймається і усвідомлюється власне Я і навколишній світ.

Так в моделі Я - Інший. Мається на увазі модель себе та іншої близької людини, які нерозривно пов'язані і взаємообумовлені. Характеристика Я - це як мене сприймає об'єкт моєї прихильності. У центрі моделі Іншого - те, як він приймає мене і емоційно підтримує. Дані моделі виникають одночасно і розвиваються у нерозривній єдності. Моделі себе і Іншого складаються дуже рано, досить стійкі і практично не піддаються свідомому контролю [1].

Досить важливу роль у становленні робочої моделі грає глибинна й семантична пам'ять. Глибинна пам'ять містить типи поведінки, що повторюються в ситуаціях взаємодії з близьким дорослим, що являє собою основу власної поведінки (дитина радіє наближенню матері). Семантична пам'ять містить в собі уявлення про взаємодію з іншими людьми, виражені у вербальній формі (що про мене говорять інші, що я сам про себе думаю). Семантична пам'ять

на відміну від глибинної існує і працює на рівні свідомості.

Таким чином, ставлення до об'єкта прихильності базується як на проекції, так і на інтроекції якостей самого об'єкта. Таке чергування являє собою безперервний процес формування внутрішнього світу індивіда. Модель прихильності містить стабільні постулати щодо ролі батьків і дитини (тобто обох партнерів) у взаємодії. Дж. Боулбі і Мейн вважають, що в умовах стресу і суперечливої інформації необхідна спеціальна стратегія переробки цієї інформації. Така стратегія повинна забезпечувати психологічний захист в рамках робочої моделі індивіда. Вона може вміщувати уникнення значущого іншого в ситуації стресу, коливання між двома протилежними позиціями (наприклад, «дитина хороша, батьки погані» і «дитина погана, батьки хороші»), прийняття позиції батьків при запереченні власних переживань і т.п. [1, с. 62].

Діти вкрай чутливі до того, хто і як за ними доглядає, але ще більше вони потребують збереження сформованої прихильності. Тривала розлука з матір'ю в ранньому дитинстві супроводжується нестерпною сепараційною тривогою. Реальна втрата матері, сприймається дитиною як гостре горе, з типовими для нього фазами - протесту, відчаю і відчуження [2].

Близькі до цього реакції спостерігаються в разі збереження об'єкта прихильності, але втрати його любові. «Знехтування, втрата любові (можливо через народження нової дитини або депресії матері) відчуження одного з батьків від іншого і подібні ситуації, всі вони мають в якості загального фактора втрату дитиною батьків, для любові і прихильності» [1 с.94].

У міру зростання дитини, позитивний фон прихильності стимулює формування навичок, інтеграцію, його і пізнавальну активність. Сила і якість прихильності залежать від поведінки батьків і якості їхнього ставлення до дитини [1].

Висновки. Згідно культурно-історичної теорії розвитку та діяльнісного підходу, психічний і особистісний розвиток у дошкільному дитинстві є результатом присвоєння культурного досвіду і виділення провідної діяльності у створюваній батьками соціальній ситуації розвитку, яка в свою чергу задає і підтримує у своїх межах провідне відношення між дитиною та її оточенням. Взаємодія із соціальним середовищем під керівництвом дорослих дозволяє дитині «привласнювати» соціальний досвід. У процесі засвоєння цього досвіду відбувається не тільки придбання дітьми окремих знань і умінь, але розвиток їх здібностей, формування особистості.

Продовжуючи ідеї класиків вітчизняної психології, М.И.Лисина вважає, що у дитячому віці виникають перші емоційні зв'язки дорослого та дитини, що стало протиставленням положенню Л.С.Виготського про психічну єдність дитини з дорослим - «пра-ми». Діяльність і ставлення дорослого задає зону найближчого розвитку і формує первісну модель ставлення дитини до світу. Ця модель згідно Д.Б.Ельконіна відображається в сюжетно-рольових іграх, дитина відображає в грі конкретні дії, включені у визначений відповідний смисловий і емоційний контекст.

В основі теорії прихильності лежать відносини між дитиною та батьками, їх міжособистісні зв'язки, які визначають весь психологічний уклад дитини. Стверджується, що наявність прихильності є необхідною умовою дослідницької поведінки і пізнавального розвитку дитини. Якість первинної прихильності в свою чергу відображається на пізнавальній активності та дослідницькій мотивації дитини. Разом з тим теорія прихильності має досить потужний понятійний потенціал, який міг би наблизити до дослідження саме глибинних шарів свідомості.

У фокусі теорії прихильності знаходиться не зміст діяльності як це прийнято в культурно-історичній теорії Л.С.Виготського і діяльнісного підходу

вітчизняної психології, а «чисте» ставлення дорослого до дитини, яке інтеріоризується і формує дитячу психіку. Ставлення дорослого є не засобом, а сутністю і змістом внутрішнього світу дитини.

Перспективою дослідження в даному контексті є виявлення та опис свідомих і несвідомих детермінант дитячо-батьківської прихильності і їх вплив на розвиток психіки дітей дошкільного віку.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей / Дж.Боулби – М., 2006.
2. Винникотт Д.В. Семья и развитие личности. Мать и дитя. / Д. В. Винникотт. – Екатеринбург, 2004.
3. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций / Л.С.Выготский. – М., 1960. – 500 с.
4. Выготский Л.С. Проблема возраста // Собрание сочинений: В 6-ти т.; Т.4. / Л.С. Выготский – М.: Педагогика, 1984. – с. 244-268.
5. Лисина, М.И. Общение, личность и психика ребенка / М.И. Лисина. –М.: Институт практической психологии, 1997. – 384 с. – (Психологи Отечества).
6. Леонтьев А.Н. К теории развития психики ребенка / А.Н. Леонтьев – М. 1998 – с. 346
7. Ференци Ш. Теория и практика психоанализа / Ш.Ференци – Изд-ва: Университетская книга, ПЕР СЭ, 2000 г. – 320 стр.
8. Эльконин Д.Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте // Вопросы психологии / Д.Б. Эльконин - 1971. - №4. - С. 6-20.